

Omgang met diversiteit in ruimtelijk beleid en onderzoek

Henk Voogd
URSI
Rijksuniversiteit Groningen

Samenvatting

Veel ruimtelijke studies en beleidsnota's gaan uit van een universele visie, die differentiatie van belangen ontkent. Veel gebruikte begrippen als ruimtelijke kwaliteit en hoogwaardig ruimtegebruik suggereren een neutraliteit, die in werkelijkheid niet bestaat. Een kentering is echter waarneembaar, die in de ruimtelijke wetenschappen vooral in het laatste decennium in Engelstalige literatuur is ingezet. In deze literatuur wordt de noodzaak benadrukt om maatschappelijke diversiteit als uitgangspunt van denken en doen te nemen. In deze bijdrage wordt deze ontwikkeling verklaard uit het postmodernisme enerzijds en de cybernetica en systeemtheorie anderzijds. Geïllustreerd wordt dat diversiteit in de ruimtelijke ordening van ons land nauwelijks een rol speelt. De consequentie hiervan is dat minderheidsgroepen en gemarginaliseerde groepen ruimtelijk in de verdrukking komen. Dit wordt toegelicht aan de hand van de ruimtelijke positie van gehandicapten.

1. Inleiding

De 21^e eeuw is in Nederland dankzij Pim Fortuyn turbulent begonnen. Bijna alle politieke partijen beloofden na zijn dood plechtig om 'nieuwe politiek' te gaan bedrijven door beter te luisteren naar 'de burgers' en de directe democratie te versterken. Wat hiervan terecht komt zal de toekomst leren, maar een ding is duidelijk: meer dan ooit is de politieke arena zich ervan bewust dat expliciet rekening moet worden gehouden met de pluriformiteit van de bevolking en de specifieke belangen die hiermee samenhangen. Dit is overigens geen exclusief Nederlands verschijnsel. Tal van andere 'Fortuynloze' landen laten eenzelfde ontwikkeling zien. Douglass and Friedmann (1998) noemen dit "the rise of civil society": de opkomst van de "beschaafde maatschappij", wat wellicht in het licht van de Nederlandse ervaringen met de politieke partij "Lijst Pim Fortuyn" ironisch overkomt. De auteurs doelen echter op de opkomst van mensgerichte sociale bewegingen in veel westerse landen, zoals de vrouwenbeweging, de gehandicaptenbeweging, de homobeweging, etc. Sandercock (1997) spreekt in dit verband van "a thousand tiny empowerments", die waarden en normen, instituties en de politiek geleidelijk aan hebben veranderd. De maatschappij wordt meer dan ooit gezien als een samenstel van kleine, qua samenstelling wisselende, onderling verweven gemeenschappen. De op universaliteit

geïnspireerde benaderingswijzen in onderzoek en beleid zijn achterhaald. Behalve nog steeds in de Nederlandse ruimtelijke ordening, tot op heden.

Veel ruimtelijke studies en beleidsproza suggereren qua terminologie nog steeds een eenduidigheid die een maatschappelijke eenheid suggereert. Een eenheid die geen twijfel toelaat. Zo is 'ruimtelijke kwaliteit' is een veelgebruikt begrip, waarbij zelden de vraag gesteld wordt 'kwaliteit voor wie?'. 'Hoogwaardig ruimtegebruik' is een vergelijkbaar voorbeeld uit het ruimtelijke reclame-repertoire van beleidsnota's. Ook deze leus suggereert dat ruimtegebruik een universele waarde heeft, die voor iedere gebruiker gelijk is. Deze vorm van generaliseren is in de ruimtelijke ordening eerder regel dan uitzondering. De 'standaardmens', vaak gemodelleerd naar de capaciteiten en interesses van de stedebouwkundige of architect van dienst, lijkt het ijkpunt voor alle ruimtelijke vernieuwing. Het bewust accepteren en integreren van maatschappelijke pluriformiteit in ruimtelijk onderzoek en beleid is helaas nog steeds uitzondering.

In de sociale geografie en in de planologie ligt traditioneel de nadruk op het zoeken van eenheid in diversiteit. Statistische technieken helpen de geograaf om te classificeren en aldus generaliserende verbanden te traceren (Kitchin & Tate, 1999). De planoloog generaliseert om de complexiteit van mogelijke ruimtelijke oplossingen tot voor besluitvorming overzichtelijke proporties terug te brengen (De Roo, 2003). Leonie Sandercock (2000) verwoordt het onderliggende probleem aldus:

...the planning framework was conceived and continues to be applied in a universalist way, treating everyone the same, each individual as some generic person. Such a universalist framework has always been regarded as neutral, that is, unbiased with respect to culture, gender, religion, age and so on. But this allegedly neutral framework is in fact driven by a norm-focussed planning process which makes all sorts of implicit assumptions about gender relations and their spatial expression; about "appropriate urban form" (low-density urban sprawl versus apartment living, for example); about the "normal household" as a nuclear family; about preferred modes of recreation, and so on. (Sandercock, 2000, p.14).

Vooraf in wetenschappelijke publikaties van engelstalige – opmerkelijk vaak vrouwelijke – auteurs is regelmatig een lans gebroken voor het benadrukken van maatschappelijke pluriformiteit in stedelijk en regionaal beleid (zie o.a. Moore Milroy, 1996; Fincher and Jacobs, 1998; Healey, 1997; Sandercock, 1997). Ook in deze bijdrage wordt een pleidooi gehouden om in ruimtelijk onderzoek en -planning nadrukkelijker met diversiteit rekening te houden. Niet alleen ruimtelijke diversiteit, dat we in beleidsdocumenten vooral onder de noemer 'ruimtelijke verscheidenheid' kennen, maar ook de diversiteit aan belangen van de ruimtegebruikers.

De opzet van deze bijdrage is als volgt. Allereerst zal nader worden ingegaan op de theoretische betekenis van diversiteit en de invulling die hieraan in

wetenschapsfilosofie en ruimtelijke wetenschappen wordt gegeven. Vervolgens zal aan de hand van een inhoudsanalyse van een tweetal recente karakteristieke beleidsdocumenten de eendimensionaliteit van de huidige ruimtelijke ordening nader worden geïllustreerd. De consequentie van deze eendimensionaliteit is dat minderheidsgroepen (lage inkomensgroepen, medelander van buitenlandse herkomst, gehandicapten) of gemarginaliseerde groepen (vrouwen, ouderen, kinderen) ruimtelijk in de verdrukking komen. Dit zal worden geïllustreerd aan de hand van de ruimtelijke positie van gehandicapten.

2. De theoretische betekenis van diversiteit

Veel ruimtelijk onderzoek is geworteld in het moderniteitsdenken, dat in de laatste twee eeuwen onze westerse maatschappij heeft gedomineerd. Kenmerkend voor moderniteit is de gedachte dat de maatschappelijke ontwikkeling, in de positieve zin des woords, voortvloeit uit de toepassing van 'de rede', van wetenschappelijke kennis. Een bekende hedendaagse modernist is Fukuyama (1993), die zelfs de stelling heeft verkondigd dat onze westerse maatschappij is 'uitontwikkeld'. Volgens *postmodernisten* is dit vertrouwen in de rede echter veelvuldig geschonden, mede gelet op de vele rampen die zich inmiddels hebben voltrokken als gevolg van technisch en/of menselijk falen. Postmodernisten wijzen tevens op het feit dat onze 'tijd-ruimte' wereld door technologische ontwikkelingen geweldig is gekrompen, waardoor wereldproblemen lokale problemen zijn geworden. De daardoor sterk gegroeide complexiteit kan niet of nauwelijks gereduceerd worden. Postmodernisten leggen daarom sterk de nadruk op diversiteit, flexibiliteit en individuele waarden en eigen verantwoordelijkheid. Voor een diepgaande discussie over de relatie van (post)modernisme met ruimtelijke wetenschappen zie: Allmendinger (2001), Beauregard (1989) en Harvey (1989).

Vanuit de postmoderne filosofie zijn alle feiten 'geconstrueerd', dus vatbaar voor twijfel en zeker voor discussie. Ook de hedendaagse rol van de ruimtelijke wetenschapper wordt hierdoor sterk beïnvloed. Hij of zij is niet langer de onafhankelijke waarnemer, maar een deelnemer die door zijn kennis en ervaring voor zijn opdrachtgever processen moet zien te beïnvloeden. In veel gevallen is deze opdrachtgever een overheidsinstantie met een duidelijk 'eigenbelang', niet zelden het handhaven of versterken van de eigen machtspositie (Flyvbjerg, 1998).

Voor het woord diversiteit zijn verschillende synoniemen in omloop, zoals pluriformiteit, variatie, verscheidenheid, heterogeniteit, enzovoorts. Hoewel het mogelijk is om in een theoretisch construct aan deze begrippen een verschillende betekenis toe te wijzen, zal op deze plaats een dergelijke weinig productieve semantische discussie vermeden worden.

Uit de cybernetica en systeemtheorie is bekend dat de mate van diversiteit binnen een systeem bepalend is voor de groeimogelijkheden van een systeem

(Ashby, 1964, Waldrop, 1992). Grote diversiteit betekent veel mogelijke ontwikkelingsrichtingen. Deze kunnen zowel positief, dat wil zeggen groeibevorderend, maar ook negatief, destructief, zijn (Kauffman, 1995). Deze laatste negatieve waarneming is echter niet erg populair in vakgebieden waar diversiteit wordt gepropageerd als middel om innovaties en vernieuwingen te bevorderen, zoals de bedrijfskunde (Wood, 2003). Hier wordt via het begrip diversiteit vooral een lans gebroken voor het bevorderen van culturele en etnische diversiteit op de werkvloer. Ook in de sociale geografie wordt de groei en bloei van steden vaak verklaard uit de diversiteit van de stad en de daardoor gegenereerde creativiteit (zie o.a. Kloosterman, 1997; Landry, 2000). Toch is de werkelijkheid van stedelijke groei gecompliceerder, zoals ook Hall (1998) uit een historische analyse van urbane ontwikkelingsprocessen concludeert. Diversiteit lijkt een noodzakelijke voorwaarde, maar is zeker geen voldoende voorwaarde. Zo blijkt, naast de feitelijke diversiteit, bijvoorbeeld de gepercipieerde diversiteit voor gebruikersgroepen van groot belang en dit hoeft niet overeen te komen (zie ook Ashworth & Voogd, 1995; Scott, 2000).

Ten behoeve van ruimtelijk onderzoek en beleid is het van belang om onderscheid te maken tussen aanboddiversiteit en vraagdiversiteit. Onder *aanboddiversiteit* wordt verstaan de variatie aan ruimtelijke functies en hun eigenschappen binnen een bepaald gebied. Zoals ook uit de volgende paragraaf blijkt, is aanboddiversiteit in de praktijk van de ruimtelijke ordening een erkend verschijnsel, vooral onder de noemer van ruimtelijke verscheidenheid. De *vraagdiversiteit* heeft betrekking op de variatie aan gebruikers, en hun kenmerken, wensen en mogelijkheden, van dit gebied. Traditioneel is de ruimtelijke ordening sterk aanbodgericht en wordt de vraagzijde slechts marginaal – vaak alleen via gebruikmaking van het jargon maar niet de analyses van marketing - meegenomen (Voogd, 2001). Een daardoor falende afstemming van vraag en aanbod wordt meestal pas na verloop van tijd zichtbaar, bijvoorbeeld in de vorm van onderbenutting of leegstand van gebouwen en niet-renderende projecten. Door ruimtelijke interacties hoeven foutieve inschattingen van de vraagzijde zich niet te manifesteren in het project zelf, maar kan het effect ook alleen buiten het directe gezichtsveld van het project zichtbaar worden. Een nieuw winkelcentrum, bijvoorbeeld, kan het rendement van een winkelcentrum elders zo sterk aantasten dat per saldo het niveau van het stedelijk voorzieningenapparaat verslechtert.

De omgang met diversiteit in het ruimtelijk onderzoek hangt samen met het epistemologische standpunt van de onderzoeker. Vanuit de sociale geografie ligt traditioneel de nadruk op het beschrijven, modelleren en verklaren van aanboddiversiteit (zie bijv. Kitchin & Tate, 1999). Traditioneel, want moderne geografische stromingen zijn veel contextgevoeliger, dus ook mede gericht op vraagdiversiteit (zie o.a. Harvey, 2001; Van Hoven & Hoerschelmann, 2003). Vraagdiversiteit is tot op heden echter vooral onderwerp van studie binnen de sociologie en planologie. In de laatstgenoemde discipline is de aandacht hiervoor in de loop de jaren verbreed van 'advocacy planning', het opkomen voor

afzonderlijke belangengroepen (cf. Davidoff, 1965), tot tal van varianten van communicatieve en participatieve planning (Healey, 1997; Woltjer, 2000).

De Nederlandse ruimtelijke ordening is van oudsher op een modernistische leest geschoeid, waarbij het primaat van ruimtelijke inrichting bij de overheid ligt. Een overheid die volgens hiërarchische principes werkt, waarbij een institutie van hogere geografische orde geacht wordt formele (wetten, besluiten) en/of informele randvoorwaarden (visies, subsidies) voor instituties van onderliggende geografische orde op te leggen. Het ruimtelijk handelen van een overheid kan theoretisch vanuit een ecocentrisch en een antropocentrisch perspectief worden benaderd. Bij een *antropocentrisch perspectief* dient de aanboddiversiteit idealiter afgestemd te worden op de vraagdiversiteit. Als mensen centraal staan dan behoort de ruimte hierop aangepast en ingericht te worden. Vanuit een *ecocentrisch perspectief* behoort echter het natuurlijke ecosysteem centraal te staan, waarbij ondermeer het streven naar biodiversiteit een belangrijk uitgangspunt is. De vraagzijde, in het bijzonder het menselijke gebruik, dient zich hieraan aan te passen.

Beide perspectieven zijn universeel te hanteren, waarvoor in de politiek zeker aanhangers zijn. We moeten echter niet de fout maken dat tussen beide perspectieven een keuze gemaakt moet worden. Ze zijn namelijk geografisch complementair. Dit betekent dat in sommige gebieden een antropocentrisch perspectief kan gelden, bijvoorbeeld in verstedelijkte regio's, terwijl in andere regio's een ecocentrische blik op de ruimte gelet op de natuureigenschappen meer gerechtvaardigd is. Een dergelijke geografische differentiatie van nationaal beleid komt voor, zoals het zgn. Rom-gebiedenbeleid hiervan een voorbeeld is (vgl. De Roo, 2001), maar dit is eerder uitzondering dan regel. Vaak wordt voor het gehele land een universele versimpeling nagestreefd die geen enkel recht doet aan de stedelijke en regionale diversiteit. Zoals ook een recente studie van het Ruimtelijk Planbureau (Dammers et al., 2003) illustreert: de diversiteit van ons land in vier scenario's samengevat, een *reductio ad absurdum* (zie Figuur 1).

Figuur 1. *De diversiteit van Nederland in een kwartet ruimtelijke scenario's.* (bron: Dammers et al., 2003).

Er is geen enkel bewijs dat complexe systemen, waartoe ruimtelijke systemen zonder twijfel gerekend kunnen worden, op macro-niveau gestuurd kunnen

worden. Ashby's (1964) *'Law of Requisite Variety'* stelt dat variatie slechts beheerd kan worden met variatie. Een complex systeem is niet met simpele concepten en middelen te sturen. Hierbij mag het begrip 'sturen', het bewust interveniëren in een systeem om de toestand van dat systeem in een vooraf gespecificeerde richting te wijzigen, niet worden verward met het 'beïnvloeden' van een systeem, d.w.z. het nemen van generieke of specifieke maatregelen waardoor een onderdeel van het systeem verandert. Sturing van ruimtelijke systemen is – zeker op regionaal en nationaal niveau – mede indachtig Ashby's wet een onmogelijke opgave, ondanks de pretenties van het tegendeel zoals dat door Figuur 1 wordt uitgestraald. Wel kan op macro- en mesoniveau selectieve beïnvloeding plaatsvinden, die soms sturing op het overzichtelijker lokale niveau vergemakkelijkt (zie o.a. Bus, 2001). Het is maar de vraag of dit in het rijks- en provinciaal beleid tot op heden wel goed is herkend en of de nadruk niet teveel ligt op de doorwerking van eigen 'universele' sturingswensen in plaats van op het ondersteunen van door diversiteit gevormde lokale processen.

3. Diversiteit in de ruimtelijke praktijk.

Om een indruk te krijgen hoe in de nationale en provinciale ruimtelijke praktijk met 'diversiteit' wordt omgegaan, is een tweetal willekeurige gekozen beleidsdocumenten aan een inhoudsanalyse onderworpen. Dit is eerst de Vijfde Nota over de Ruimtelijke Ordening, die in de finale vorm van deel 3 (regeringsbeslissing) als een representatief document van de Rijksoverheid mag worden beschouwd (verder afgekort Vijno3). Daarnaast is gekeken naar het rapport 'Van Ordenen naar Ontwikkelen' van het Interprovinciaal Overlegorgaan (verder aangeduid als IPO-rapport). Beide rapporten dateren uit 2001.

In de 120 pagina's tellende Vijno3 wordt kwistig gebruik gemaakt van het begrip (ruimtelijke) kwaliteit: 174 aanhalingen. Vergeleken hiermee wordt het begrip diversiteit veel minder gebruikt, namelijk 16 keer. Mogelijke synoniemen van diversiteit komen niet (zoals variatie en pluriformiteit) of nauwelijks (differentiatie acht keer, verscheidenheid zes keer) voor.

Het begrip diversiteit wordt in Vijno3 zeven keer gebruikt als 'ruimtelijke diversiteit'. Intrigerend is de omschrijving van dit begrip:

"Verschillen tussen stad en land moeten worden geaccentueerd. Uiteenlopende stedelijke milieus en landschappen moeten hun eigen karakter kunnen behouden en versterken" (Vijno 3, p. 63)

Het 'waarom' van dit 'moeten' wordt niet verder toegelicht, maar omdat ruimtelijke diversiteit als één van de criteria van ruimtelijke kwaliteit wordt gepresenteerd, mag ervan worden uitgegaan dat bovenstaande omschrijving volgens VROM geacht wordt bij te dragen een hogere ruimtelijke kwaliteit voor de 'standaard gebruiker'. In het verleden uitgevoerde woningbehoefte-onderzoeken (WBO's) van hetzelfde ministerie geven echter aan dat een aanzienlijk deel van de bevolking, maar lang niet iedereen, een voorkeur heeft

voor wonen in een landelijke omgeving, maar blijkbaar is dit gegeven irrelevant voor de ruimtelijke ordening.

In Vijn03 wordt slechts drie keer gerefereerd aan 'culturele diversiteit', eveneens een criterium van ruimtelijke kwaliteit. De 'definitie', of beter de globale duiding, van dit begrip is:

"Mensen en groepen moeten zich op hun eigen manier kunnen ontplooiën. Er moet ruimte zijn voor een verscheidenheid aan culturele, recreatieve en bewegingsactiviteiten. De historie moet naast de technologische vernieuwingen zichtbaar blijven en waar mogelijk als inspiratiebron dienen." (Vijn03, p. 63).

Een exegese van deze tekst leert dat in het eerste deel de diversiteit van de menselijke vraag wordt (h)erkend. De diversiteit komt er in Vijn03, in vergelijking tot het kwaliteitsbegrip, dus bekaaid vanaf. Daarentegen krijgt het eendimensionale begrip 'hoogwaardig' weer alle ruimte. Zo moet vervoer veelvuldig 'hoogwaardig' zijn (iedereen een auto met particuliere chauffeur?), stedelijke programma's zijn vanzelfsprekend hoogwaardig, stadscentra worden hoogwaardig getransformeerd en natuurlijk dient het vestigingsklimaat ook hoogwaardig (voor wie?) te zijn.

Denken provincies genuanceerder over de menselijke pluriformiteit? Uit het 64 pagina's tellende kaderstellende IPO-rapport 'Van Ordenen naar Ontwikkelen' blijkt dit in ieder geval niet. Weliswaar komt het lege begrip 'hoogwaardig' niet één keer voor, waardoor het rapport zonder twijfel, althans vanuit de optiek van deze auteur, prijzenswaardig is. Geen hoofdprijs, want ook het woord 'variatie' komt in het IPO-rapport niet voor, evenmin als de begrippen pluriformiteit, differentiatie en (ruimtelijke) verscheidenheid. Het begrip diversiteit wordt slechts vijf keer gebruikt, waarvan twee keer als citaat van de kwaliteitscriteria van de Vijn0. Opmerkelijk is dat in het IPO-rapport, in tegenstelling tot de Vijn0, diversiteit niet als onderdeel van kwaliteit wordt beschouwd, maar het begrip een zelfstandige positie geeft, zoals in dit citaat:

"... package deals in tijd, kwaliteit, diversiteit en financiën zijn tot op heden schaars terwijl het welslagen van het ruimtelijk beleid en het stedenbeleid hiervan afhankelijk zijn." (IPO-rapport, p. 19).

Helaas wordt het begrip diversiteit in het IPO-rapport niet verder omschreven, noch nader geduid.

Gaat de aanpak van de ruimtelijke ordening op rijks-en provinciaal niveau nog steeds uit van de gedachte dat maatschappelijke pluriformiteit geen factor van belang is, in de volkshuisvesting is dit wel het geval. Het in de laatste decennia gegroeide marktbesef in deze sector maakt dat de variatie aan woonvragers nadrukkelijk wordt herkend, zoals wordt geïllustreerd in het rapport 'Kwaliteit voor Doelgroepen' van VROM (2002). Het begrip variatie wordt in dit rapport 42 keer gebruikt (tegenover 127 keer het onvermijdelijke begrip kwaliteit). Ondanks dat

dit rapport onderdeel is van de kwantitatieve woningregistratie, dus primair aanbodgeoriënteerd is, wordt nadrukkelijk een koppeling gelegd met de pluriformiteit van de vraagzijde. Zo wordt expliciet ingegaan op doelgroepen, waaronder bijvoorbeeld de toegankelijkheid van gebouwen voor rolstoelgebruikers.

4. Een voorbeeld: gehandicapten en ruimtegebruik

Aandacht voor diversiteit in ruimtelijk onderzoek en beleid betekent dat ook met verschillen tussen mensen nadrukkelijk rekening moet worden gehouden. Mensen verschillen niet alleen qua geloofsovertuiging, inkomen, ras, geslacht of seksuele voorkeur, maar ook naar mogelijkheden om lichamelijke functies (ledematen, zintuigen) wel, niet of gedeeltelijk te gebruiken. Ruimtelijke problemen vanuit het perspectief van gehandicapten worden nog steeds regelmatig veronachtzaamd want, zoals ondermeer Butler & Bowlby (1997) toelichten, de openbare ruimte is hoofdzakelijk voor de valide mens ingericht. Dit komt niet alleen door onwil, maar nog vaker door onbegrip van degenen die zich met deze inrichting bezighouden. De meeste barrières in stedelijk en landelijk gebied voor gehandicapten vallen voor veel 'normale' mensen onder de categorie 'nooit gedacht dat dit een probleem kan veroorzaken'. Het zijn ogenschijnlijk triviale zaken, zoals een te diepe molgoot (waterafvoergeultje) in het wegdek; een wegoversteekplaats zonder plaatselijke verlaging van de trottoirband; een niveauverschil dat met een of meer traptreden wordt overbrugd; ontbrekende of te smalle gehandicaptenparkeerplaatsen waar geen rolstoel naast de auto kan staan; een park of natuurgebied dat uitsluitend via een nauw hekje, dat fietsen moet tegenhouden, toegankelijk is, waar dus ook geen rolstoel doorheen kan; voetgangersbruggen over waterlopen met trappetjes, enzovoort.

Een groot, en door de vergrijzing groeiend aantal mensen, wordt in hun functioneren belemmerd door een gebrekkige inrichting van gebouwen en openbare ruimtes. Hoewel dit bij uitstek een aandachtsgebied voor geografen en planologen zou moeten zijn, hebben Nederlandse ruimtelijke wetenschappers zich hier niet of nauwelijks mee beziggehouden (zie ook Voogd, 2003). Dit in tegenstelling tot hun buitenlandse vakgenoten die de geografische en planologische dimensie van deze thematiek vooral in de laatste jaren uitvoerig hebben verkend (zie o.a. Butler and Parr, 1999; Imrie, 1996; Imrie and Hall, 2001; Gleeson, 1999).

Figuur 2. *Openbare rustplaats, maar niet voor lichamelijk gehandicapten.*

Voor veel gehandicapten zijn hulpmiddelen beschikbaar, die hen in staat stelt om in principe als ieder ander te functioneren. Zo heeft een groot deel van de bevolking een verminderd gezichtsvermogen. Voor het merendeel zijn deze gehandicapten prima geholpen met een bril of contactlenzen. Een kleine minderheid heeft aan deze hulpmiddelen niet voldoende en heeft aanvullende steun nodig. Een blindengeleidehond biedt soms uitkomst, maar daarnaast zal ook de omgeving via een aangepaste inrichting geschikt gemaakt moeten worden voor mensen die het zintuig 'zien' moeten missen. Moeten, want het is een mensenrecht dat ook personen met een handicap zo veel mogelijk zelfstandig kunnen blijven functioneren (zie o.a. Young, 1990; Oliver, 1996).

Deze visie op gehandicapten, ook wel het 'sociale model' genoemd, is vooral in de Verenigde Staten sterk gepropageerd. Het is de tegenhanger van het 'medische model', waarbij een handicap vooral als een lichamelijk gebrek van de betreffende persoon wordt gezien. In het medische model wordt de gehandicapte min of meer zelf verantwoordelijk gehouden voor zijn of haar tekortkoming. In het sociale model wordt echter de inrichting van de maatschappij, dus de maatschappij zelf, verantwoordelijk gehouden als gehandicapten niet goed zelfstandig kunnen functioneren. Een klein aantal westerse landen heeft daarom in de laatste decennia via wetgeving getracht om de situatie voor gehandicapten te verbeteren. Dit heeft in deze landen tot gevolg gehad dat in openbare en

publiek toegankelijke gebouwen nu beter rekening wordt gehouden met gehandicapten.

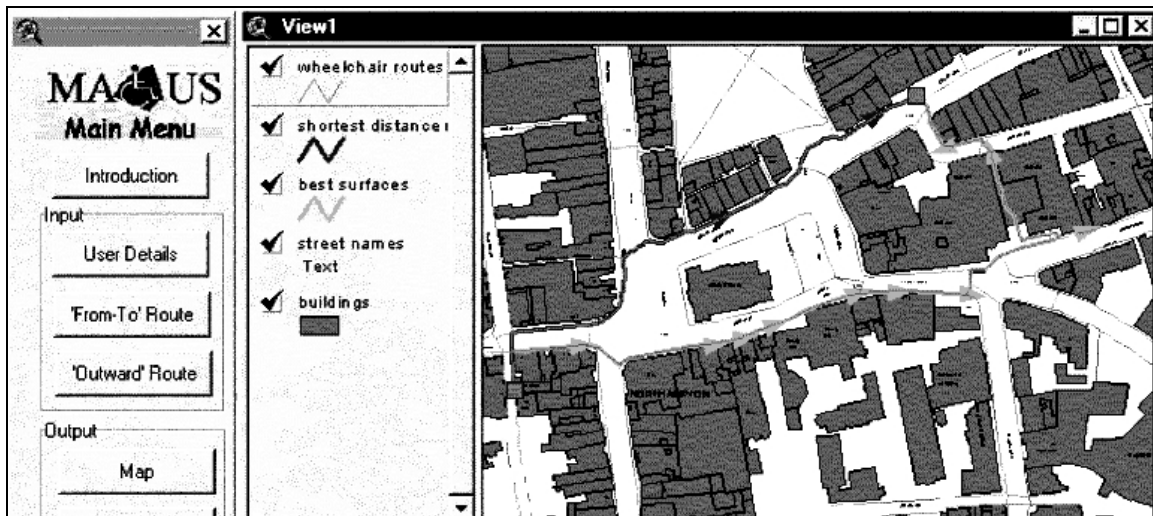
Figuur 3. *Natuurgebied, ontoegankelijk voor fietsers én rolstoelers.*

In ons land geldt echter nog steeds geen verplichting dat alle publiek toegankelijke gebieden, zoals overheidsgebouwen, winkels of recreatiegebieden, goed toegankelijk voor eenieder moeten zijn. Er zijn wel ontwerprichtlijnen (Wijk c.s., 2003) maar deze zijn niet verplicht. Dit in tegenstelling tot de Verenigde Staten dat toch bepaald niet bekend staat als een 'sociaal bewogen' land. De 'disabilities movement' is hier echter erg sterk ontwikkeld. Een president in een rolstoel (Roosevelt) in de jaren veertig van de vorige eeuw vormde het begin van het maatschappelijke bewustwordingsproces; een schamel begin, want zijn rolstoel mocht niet door de pers gefotografeerd worden. De tweede impuls kwam in de jaren vijftig toen ouders voor hun gehandicapte kinderen gelijke onderwijsrechten kwamen opeisen. Oorlogen in Korea en Vietnam met terugkerende gehandicapte oorlogsveteranen versterkten het besef dat er iets gedaan moest worden aan de ruimtelijke inrichting. Uiteindelijk is in 1990 in de Verenigde Staten de ADA (American for Disabilities Act) in werking getreden die verplicht dat de openbare stedelijke ruimte en iedere openbare voorziening, zoals bus en metro en ook winkels, restaurants of musea, toegankelijk zijn voor mensen met een handicap. Treffen gehandicapten een situatie aan die niet in

overeenstemming met de wet is, dan kunnen ze een forse schadeclaim bij de rechter indienen. Een probaat 'handhavingsmiddel' dat ervoor heeft gezorgd dat er nog weinig plekken zijn waar gehandicapten niet zelfstandig kunnen komen.

In ons land ligt de nadruk in het gehandicaptenbeleid van de overheid (nog) sterk op het medische model, d.w.z. het verschaffen van revalidatiezorg en andere voorzieningen volgens de, overigens pas in 1994 ingevoerde, Wet voorzieningen gehandicapten (Wvg). Een kentering is echter waarneembaar. In 2003 is door het parlement de Wet Gelijke Behandeling Gehandicapten en Chronische Zieken aangenomen¹. De wet beperkt zich tot het verplicht stellen van een werkgever om de werkplek of de werktijden van iemand met een functiebeperking aan te passen. Scholen en hun lesmateriaal moeten voor iedereen toegankelijk zijn. Ook het openbaar vervoer en de reisinformatie moeten toegankelijk worden: de bussen in 2010 en de treinen helaas pas in 2030.

Het geografisch onderzoek op dit gebied is vaak toegespitst op de mogelijkheden en onmogelijkheden van rolstoelgebruik in een stedelijke omgeving (zie o.a. Matthews & Vujakovic, 1995). Interessant zijn ook studies naar het ruimtebesef en -gebruik van blinden, zoals gerapporteerd door Golledge c.s. (1996). Eveneens zijn Geografische Informatiesystemen toegepast om de toegankelijkheid van de ruimte voor gehandicapten te analyseren. Zo hebben Beale c.s. (2001) het systeem MAGUS (Modelling Access with Gis in Urban Systems) ontwikkeld. Via dit op Arc-Info gebaseerde systeem kunnen per rolstoeltype de meest geschikte routes in een stad worden aangegeven (zie Figuur 4).

Figuur 4. Een voorbeeld van de output van het MAGUS systeem (cf. Beale c.s. 2001)

¹ Dit is overigens een rare naam voor een wet die er juist voor moet zorgen dat mensen met lichamelijke gebreken speciale aandacht krijgen: "Wet gelijke kansen en mogelijkheden" zou een betere benaming zijn geweest.

Deze informatie kan gebruikt worden om een stad beter toegankelijk te maken. De eerlijkheid gebiedt echter te zeggen dat ook zonder gebruikmaking van een GIS, bijvoorbeeld aan de hand van een checklist, vergelijkbare verbeteringen mogelijk zijn. Het nadeel van MAGUS is dat dit juist verbeteringen van de omgeving kan tegenhouden “omdat er toch een systeem is om gehandicapten de beste weg te wijzen”. Een technisch nadeel van MAGUS is het additieve karakter van het gebruikte kortste route algoritme, waardoor een korte route met hindernissen aantrekkelijker is dan een lange route zonder hindernissen (Voogd, 2003). Hierbij wordt voorbij gegaan aan het feit dat voor een rolstoeler iedere hindernis er een te veel is.

5. Conclusies

Ruimtelijk beleid en – onderzoek zullen in de 21^e eeuw duidelijk verschillen van de manier van werken in de afgelopen eeuw. Diversiteit zal veel meer dan voorheen het denken en beleid gaan bepalen. In deze bijdrage is toegelicht dat dit een kanteling van bestaande denkpatronen inhoudt. Denkpatronen die nog sterk geënt zijn op universaliteitsprincipes, dus op standaardiseren en generaliseren. Niet alleen het postmoderne denken, maar ook de cybernetica en systeemtheorie, leren ons dat de complexiteit van stedelijke en regionale systemen een daaraan aangepaste aanpak vereisen, zowel in de praktijk van de ruimtelijke ordening als in het wetenschappelijk ruimtelijk onderzoek.

Dit roept ook een paradox op: de benodigde complexiteit van het sturingsmechanisme staat haaks op de voor een democratisch debat benodigde simpelheid. Daarom wordt vaak een aanpak, gericht op afzonderlijke belangengroepen, voorgesteld om diversiteit tot hanteerbare proporties terug te brengen (Kensen, 1999). In de ruimtelijke ordening zien we de laatste jaren een vergelijkbare fragmentatie doordat de projectgerichte aanpak steeds vaker de plangerichte aanpak vervangt, met alle nadelen vanwege hieruit resulterende inconsistenties en nadelige effecten tussen projecten onderling (Voogd, 2001).

De keuze voor een postmoderne visie wordt mede uit ‘eigenbelang’ ingegeven (Bridge, 2000). Dankzij het benadrukken van diversiteit krijgen minderheidsgroepen, zoals gehandicapten, of meerderheidsgroepen zonder macht, zoals vrouwen, een mogelijkheid om situaties in hun voordeel te veranderen. Maar ook de traditionele modernistische, op universaliteit geënte, visie kent belanghebbers (Flyvberg, 1989). Dit is zeker ook het geval in de ruimtelijke wetenschappen, waar het modernistisch denken nog gemeengoed is.

Pragmatische filosofen zien door deze ontwikkelingen de rol van de sociale wetenschappen echter sterk veranderen. Niet langer staat het ‘kennen’ van de maatschappij en maatschappelijke problemen centraal, maar het ‘hanteren’ van deze problemen. Rorty (1980) omschrijft dit kernachtig als ‘*coping with reality instead of copying reality*’ (geciteerd door Kwaad, 1984, p.214). Toegepast op de

ruimtelijke wetenschappen zou dit betekenen dat het accent meer moet komen te liggen op probleemoplossende studies. Omdat problemen niet universeel zijn, maar altijd vanuit bepaalde belangen gedefinieerd worden, zal de diversiteit aan belangen een belangrijker rol moeten gaan spelen in het stedelijk en regionaal onderzoek.

Referenties

- Allmendinger, P. (2001), *Planning in Postmodern Times*. Routledge, London
- Ashby, W. R. (1964), *Introduction to Cybernetics*, Methuen, Londen
- Ashworth, G.J., H. Voogd (1995), *Selling the City*, Wiley, Chichester/New York
- Beale, L., H. Matthews, P. Picton, D. Briggs (2001), Modelling Access with GIS in Urban Systems (MAGUS), University College Northampton, <http://www.magusonline.org.uk/docs/MAGUS%20Review%20Report.pdf>
- Beauregard, R.A. (1989), Between Modernity and Postmodernity: The Ambiguous Position of US Planning, *Environment and Planning D: Society and Space*, Vol. 7, 381–95.
- Bridge, G. (2000), Rationality, ethics, and space: on situated universalism and the self-interested acknowledgement of 'difference', *Environment and Planning D: Society and Space*, vol. 18, 519-535.
- Bus, A.G. (2001), *Duurzame wijkvernieuwing*, Geo Pers, Groningen.
- Butler, R., H. Parr (eds)(1999), *Mind and Body Spaces*, Routledge, London.
- Butler, R., S. Bowlby (1997), Bodies and Spaces: an exploration of disabled people's experiences of public space, *Environment and Planning D: Society and Space*, 15, pp. 411-433.
- Dammers, E., H. L. Pálsdóttir, F. Stroeken, L. Crommentuijn, E. Driessen, F. Filius (2003), *Scene: een kwartet ruimtelijke scenario's voor Nederland*, Ruimtelijk Planbureau, Den Haag / Nai Uitgevers, Rotterdam
- Davidoff, P. (1965), Advocacy and Pluralism in Planning, *JAIP*, Vol. 31, No. 4, November 1965, pp. 331-337
- Dear, M., R. Wilton, S.L. Gaber, L. Takahashi (1997), Seeing people differently: the sociospatial construction of disability, *Environment and Planning D: Society and Space*, 15, pp. 455-480.
- De Roo, G. (2001), *Planning per Sé, Planning per Saldo*, SDU, Den Haag (derde gewijzigde druk)
- De Roo, G. (2003), *Environmental Planning in The Netherlands: Too Good to be True*, Ashgate, Aldershot.
- Douglass, M. and J. Friedmann (eds.) (1998), *Cities for Citizens*. Wiley, Chichester/New York.
- Fincher, R. and J. Jacobs (eds)(1998), *Cities of Difference*, Guildford Press, London.
- Flyvbjerg, Bent (1998), *Rationality and Power: Democracy in Practice*, University of Chicago

Press, Chicago

Fukuyama, F. (1993), *The End of History and the Last Man*, Pinguin Books Ltd, London.

Gleeson, B. (1998), Justice and the disabling city, in: R. Fincher and J. Jacobs (eds), *Cities of Difference*, Guildford Press, London, 59-71

Gleeson, B. (1999), *Geographies of Disability*. Routledge, London

Golledge, R.G., R.L. Klatzky, J.M. Loomis, J.M. (1996). Cognitive mapping and wayfinding by adults without vision. In Portugali, J. (ed) *The Construction of Cognitive Maps*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, pp.123-141.

Goodchild, B. (1990), Planning and the modern/post-modern debate, *Town Planning Review*, (1990), vol. 61, no. 2. 119-137.

Hall, P. (1998), *Cities in Civilization*. Pantheon, New York

Harvey, D. (1989), *The Condition of Postmodernity*, Basil Blackwell, Cambridge MA.

Harvey, D. (2001) *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*, Routledge, London/New York.

Healey, P. (1997), *Collaborative Planning, shaping places in fragmented societies*, MacMillan Press, London.

Imrie, R. (1996). *Disability and the City*. Paul Chapman Publishing, London.

Imrie R., P. Hall (2001), *Inclusive Design, Designing and Developing Accessible Environments*, Spon Press, London/New York.

IPO-rapport (2001), Van Ordenen naar Ontwikkelen, Interprovinciaal Overlegorgaan, Den Haag, 64 p.

Kauffman S. (1995): *At Home in the Universe: The Search for Laws of Self-Organization and Complexity*, Oxford University Press, Oxford

Kensen, S. (1999), *Sturen op variatie*, VNG Uitgeverij, Den Haag.

Kitchin, R.M., N. Tate (1999), *Conducting Research in Human Geography: Theory, Methodology and Practice*, Prentice Hall, London/Englewood Cliffs

Kloosterman, R. (1997), Face 2 Face. Een pleidooi voor congestie. In: Maarten Hajer, Femke Halsema (red.), *Land in zicht! Een cultuurpolitieke visie op de ruimtelijke inrichting*. Wiardi Beckman Stichting, Amsterdam, 165-181.

Kwaad, G.C. (1984), Waarheid als effect, *Kennis en Methode*, vol. 8, no. 3, 209-224.

Landry, Ch. (2000), *The Creative City: a Toolkit for Urban Innovators*, Earthscan, London.

Matthews, M.H., P. Vujakovic (1995). Private worlds and public places - mapping the environmental values of wheelchair users. *Environment and Planning A*, 27, pp. 1069-1083.

Moore Milroy, B. (1996), Some Thoughts About Difference and Pluralism, In: S. Campbell and S.S. Fainstein, *Readings in Planning Theory*, Blackwell Publ., London, 461-466

- Oliver, M. (1996) *Understanding Disability: from theory to practice*, Macmillan, London.
- Rorty, R. (1980), *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton University Press, Princeton.
- Sandercock, L. (1997), *Towards Cosmopolis: Planning for Multicultural Cities*, Wiley, New York/London.
- Sandercock, L. (2000), Cities of (In)Difference and the Challenge for Planning, *DISP* 140, 7-15
- Scott, A.J. (2000), *The Cultural Economy of Cities*. Sage, London
- Van Hoven, B., K. Hoerschelmann (ed) (2003), *Spaces of Masculinities*, Routledge, London (in voorbereiding)
- Voogd, H. (2001), *Facetten van de planologie*, Kluwer, Alphen a.d. Rijn (5^e herziene druk).
- Voogd, H. (2003), Evaluation of visitability of public urban places, In: D. Miller and D. Patassini (Ed), *Accounting for Non-Market Values*, Ashgate, Aldershot (in voorbereiding)
- VROM (2001), *Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening, deel 3*, Sdu-Uitgevers, 's-Gravenhage, 120`p.
- VROM (2002), *Kwaliteit voor doelgroepen*, Distributiecentrum VROM, Nieuwegein, 80 p.
- Waldrop, M. M. (1992): *Complexity: the emerging science at the edge of order and chaos*, Simon & Schuster, New York
- Wijk, M., J. Drenth, M. van Ditmarsch (2001), *Handboek voor Toegankelijkheid*, Elsevier, Doetinchem (4^e herziene druk).
- Woltjer, J. (2000), *Consensus planning, the relevance of communicative planning theory in Dutch infrastructure development*, Ashgate, Aldershot.
- Wood, Peter (2003), *Diversity: the invention of a concept*, Encounter Books, San Francisco
- Young, I.M. (1990), *Justice and the Politics of Difference*. Princeton University Press, Princeton, NJ.